

Opponensi vélemény Tusor Péter Egy „epizód” Magyarország és a római Szentszék kapcsolataiból - Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése című akadémiai doktori értekezéséről

Első pillantásra látszik, hogy a dolgozat igen nagy munkaráfordítással készült. Tusor 20 magyar, osztrák, román, cseh, de főleg itáliai, zömmel római levéltárban, illetve kéziratárban dolgozott. A felhasznált irodalom jegyzéke több mint 250 tételt tartalmaz. Vannak közöttük sokkötetes forráskiadványok és lexikonok éppen úgy, mint szerény terjedelmű füzetek, mert a jelölt a felsorolásnál, nagyon helyeselhető módon, nem alkalmazott műfaji megkülönböztetést. Ezt a megoldást azért helyeslem, mert így jól áttekinthető az egész. Egyetlen ránézésre kitűnik, hogy Tusor teljességre törekedett és – mintegy természetesen – sok nyelven olvas. A kötet végén 33 eredeti iratot tartalmazó forrásgyűjtemény található. A lábjegyzetek bő terjedelme ugyancsak intenzív és kiterjedt tájékozódásra vall. Ahhoz a tényhez például, miszerint Pázmány Pétert 1617. március 12-én szentelték püspökké, tizenöt soros jegyzet tartozik. Benne hivatkozások levelekre, idézetek levelekből, továbbá hivatkozás irodalomra és Tusor saját korábbi téves datálására. Így ébred rá az olvasó, hogy a püspökké szentelés dátuma nem egyszerű tény. Funkcióját tekintve inkább cáfolata annak a Róma által sokszor kárhoztatott gyakorlatnak, amellyel a magyarországi főpapok kánoni felhatalmazás nélkül veszik át egyházmegyéjük kormányzását.

Érdekes, hogy Tusor Péter arról a különlegességről, a magyar királyok sajátos főkegyúri jogáról, ami a főpapok ilyen, kánonjogilag szabálytalan magatartását lehetővé tette, nem ír. Nem ír, holott a laikust érdekelné, mert a Korona és a Római Katolikus Egyház viszonya mindig is a nagy érdeklődést kiváltó témák közé tartozott. Én tehát sajnálom a bővebb tárgyalás elmaradását – a magyar uralkodó főkegyúri jogának csupán még egy, ugyancsak említésszerű elfordulása van a szövegben, – ugyanakkor megértem. Megértem, sőt úgy érzem, Tusor Péter előadásmódjának lényegéből következik. A disszertáció ugyanis rendkívül célirányos fogalmazással készült. A disszerens kijelöli a témát, és pontosan arról ír, ami a tárgyhoz tartozik. Szövegében nincsenek kitérők, a Pázmány Péter érseki kinevezéséhez nem vagy csak távolról tartozó jelentős események leírásai vagy izgalmas személyiségek bemutatása. A jelölt még ott is a témára koncentrált, ahol pedig nyilván csábító lehetett volna kis kitérőt tenni. Így az igen ellentmondásos alkatú és szerepű Melchior Kleslről szólva volt valószínűleg nehéz a tárgyalás célratörő módszerét megőrizni. De akárhogy volt is, Tusor a disszertációban tájékoztat a témájához tartozó alaphelyzetről:

Klesl Pázmány Péter patrónusa volt, majd – miként tudatja is az olvasóval – kizárólag ebben a kontextusban kezeli a kapcsolat részleteit. Vagy áttekinti azoknak a főpapoknak a sorát, akik Forgács Ferenc halála után mint utódok számba jöhettek, és voltak közöttük tárgyalásra méltó emberek – én alighanem Náprágyi Demeternél csúsztam volna ki az önként választott keretekből. Tusor azonban itt sem hibázott; tárgyilagosan és röviden, kizárólag az esetleges érsekségre tekintettel írt róluk.

A disszerens soha nem volt szószátyár szerző. A disszertációhoz felvett alkotói attitűdjét azonban sok munkája ismeretében szokatlanul, de rokonszenvesen tudatosnak érzem. Némi töprengés után a szokatlanságra azt a magyarázatot találtam, hogy a mikropolitikai szemlélet következményeként jelent meg a disszertációban. Mindjárt hozzá is teszem: szellemes ötlet volt különböző, a jelennel foglalkozó társtudományoktól átvenni a mikropolitikát mint műfajt, illetve ábrázolási módot. Szellemes volt, és jó eredményre vezetett: az értekezés – éppen világosan egyértelmű vonalvezetése miatt – élvezetes olvasmány.

Egy ponton állítom azt, hogy Tusor Péter átlépte a mikropolitika egyébként világosan érzékelhető kereteit. Ez a pont ott van, ahol a disszertáció bizonyos szexuális rágalmakról szól. Arról, miszerint Pázmánynak egy özvegyasszony, Bakich Margit személyében szeretője volt, továbbá fia is született. Úgy látom, utólagos interpoláció az az értelmezés, miszerint a gyerek anyja Bakich Margit lehetett. Ezen a ponton a tartalom felszínét nézve azért helytelenítem a probléma részletes tárgyalását, mert a szexuális rágalom éppen úgy nem tartozik szorosan a témához, mint Pázmány sok ekkoriban támadt, de a disszerens által – nagyon helyesen – nem taglalt témája. Egy példát mondok, Pázmány és a Jézus Társaság, illetve a Jézus Társaság vezetőinek rendkívül rossz viszonyát. Tusor ezt adott vagy közismert tényként kezeli. Mindenesetre nem magyarázza. Talán csak annyit ír, hogy a rend nem tudta a nagyformátumú embert helyesen kezelni. Az olvasónak egyéb lehetőségek is eszébe jutnak. Ha más nem, Pázmány és Esterházy Miklós nyilvánosan zajló hangos, nagy veszekedései. Pázmány Péter nem volt különösen alkalmazkodó alkat. De akárhogyan volt is, a jezsuiták és az érseki méltóság elnyerése előtt álló Pázmány Péter összeköttetése csak érintőlegesen tartozik a kinevezés témájához. Nem tartoznak hozzá jobban a rend képviselői által terjesztett rágalmak sem. Szerintem a jelentőségükhöz képest túlságos nyomatékka szerepelnek az értekezésben. Ha pedig a tartalom mélyét nézem, szinte azt mondom, az egész szexuális rágalom szövevényt ki kellene hagyni.

Az Összefoglalás fejezetben olvasható ugyanis a rágalomból kiindulóan olyan nagy horderejű megállapítás, amelyet nem lehet egy sokat tárgyalt témáról szólva mintegy mellesleg elejteni. Röviden vázolom a logikáját: Tusor aprólékosan, sok szereplőt mozgató narrációval a disszertációban eljutott addig a helyzetig, amikor is Pázmány mintegy gyökerénél irtotta ki a gyalázkodást. Azt kérte, orvosok vizsgálják meg őt – oculo, vagyis szemmel, áll az eseményről szóló forrásban – így megállapíthatják, hogy a szexuális vádakkal szemben tökéletesen ártatlan. A vizsgálat megtörtént, az orvosok kiállították a Pázmány Péter állítását alátámasztó igazolást. És Tusor Péter az összefoglalásban ezt a következtetést vonja le: „...az eddigi heroizált és mitizált – a magyar barokk próza atyját sejtetés-szerűen késő reneszánsz személyiségjegyekkel felruházó – képpel ellentétben azt kell diagnosztizálnunk, hogy Pázmány testileg nem volt teljesen egészséges.” Majd néhány sorral lejjebb: „Habár a Pázmány lelki alkatáról, génuszáról, stb. szóló tanulmányokat alighanem újra kell majd értékelni, amit most megtudtunk, teljesítménye, nagysága, életműve értékét semmiben sem csökkenti.”

Tusor ezekkel a kijelentésekkel fontos problémát tett a tudomány asztalára. Végtelenül lehetne írni róla. Egyelőre azonban nem volna értelme. Itt mindössze azt szögezem le, hogy Pázmány Péter testi fogyatékoságának dolgát, a dolog szellemi, esetleg hitbeli következményeit interdiszciplináris kutatásokkal kell tisztázni. Semmiképpen nem tartozik az érseki kinevezés problematikájához.

Szorosan a témához tartozik viszont mindaz, amit Tusor Péter a pápai állam politikai szerkezetéről és működéséről leír. Páratlan részletességgel tájékoztat személyes és hivatalos kapcsolatokról, az érintkezés, a megbeszélések formáiról, és a nyilvánosságnak szánt iratok műfajairól, illetve a titkos közlések módozatairól. Mindarról, amit a belső kommunikáció fogalmával lehetne meghatározni. Továbbá csekélyebb részletességgel, de nem felületesen tájékoztat a külső elemekkel folytatott kommunikációról, főként a II. Mátyással, udvarával és politikusaival fenntartott kapcsolat mikéntjéről.

Tusor nyilvánvalóan rendkívül jártas a római Szentszék ügyeiben, ami korábbi publikációit figyelembe véve nem kelt az olvasóban meglepetést. Köztudott, hogy a pápaság történetét európai szinten, igen sokoldalúan műveli. Annak az alapján pedig, ami az általa újabban vezetett Lendület Kutatócsoport eredményeiből, illetőleg kezdeményezéseiből a közönséghez eljutott, arra lehet következtetni, miszerint magas szintű teljesítményére a világ felfigyelt. Tusor Péter nemzetközileg elfogadott és megbecsült művelője a

pápaságtörténetnek. Ha figyelembe vesszük, mennyien dolgoznak a nevezett terepen, erről a státusáról csak a legnagyobb megbecsülés hangján beszélhetünk. Kevésbé közismert, sőt, egyáltalán nem volt az eddigiek alapján feltételezhető, hogy Tusor Péter az európai és benne a magyarországi köztörténetet is kutatói színvonalon uralja. Kutatói színvonalról beszélek, és ezen a pusztán tájékozottságot messze meghaladó ismereteket értek. Olyan ismereteket, amelyek segítségével felfedezéseket lehet tenni. Mert a disszertáció tele van az egyháztörténet és a köztörténet egymásra vonatkoztatásából született, a Pázmány-kutatásban fontos új eredményekkel.

Születtek persze Tusornak nem szellemi kombinációból, hanem egyszerűen szívós kitartásból keletkezett új tényei is. A legfeltűnőbb közöttük a felszentelés előtti kánoni vizsgálat jegyzőkönyvének esete. Tusor Péter, mint a Pázmány-kutatók általában, sokat és régóta kereste ezt az iratot. Úgy lehetne fogalmazni, már felhányták az egész vatikáni levéltárat, amikor a disszerens eszébe jutott, hogy máshol kellene keresnie. Olyan személyek anyagában, akik az eljárással kapcsolatban állhattak. Így megállapította először, hogy ki volt Pázmány felszentelése idején a Szentszéken a magyarországi ügyek illetékese – nem egy kuriális bíboros, ahogyan sejteni lehetett volna, hanem Dietrichstein bíboros olmützi püspök. A Dietrichsteinek csehországi gazdag levéltárában azonban sok érdekes dolog volt, de nem Pázmány inquisitio-jának a jegyzőkönyve. Majd kiderítette Tusor, hogy Dietrichstein nem személyesen járt el annak idején; mivel nem Rómában székel, különböző bíborosok helyettesítették; Pázmány Péter esetében Pietro Aldobrandini. Ment tehát Tusor az itáliai Villa Belvederébe, ahol a jelenlegi családfő engedélyével kutatva végre megtalálta a fontos forrást. Aztán sok bonyolult tényt hámozott ki belőle.

Főbb eredményeit Tusor Péter világosan összefoglalja. 10 pontban vázolta fel őket. Az első szerint lényeges, hogy Pázmány Péter Forgách Ferencnek nemcsak bizalmasa és tanácsadója, hanem gyóntatója is volt. Ilyen módon 1607/1608-tól a korszak politikaformáló nagy személyiségei közé tartozott. Kettő: a magyar rendek és Pázmány kapcsolatát jóformán egyszemélyű ágensként Pethe László, a Szepesi Kamara elnöke orkesztrálta, akit a Tusor előtti kutatók ebben a szerepben nem is említene. Három: a Szentszéken azért merült fel az eddigi kutatás által értetlenül kezelt elképzelés, hogy Pázmány a Jézus Társaságból másik rendbe, a szomaszkákhoz lépjen át, mert így jezsuita jellege, ami a magyarországi törvények értelmében lehetetlenné tette a kinevezését, tökéletesen megszűnt. Négy: Pázmány Péter 1616. november 14-ig szomaszka novícius-jelölt volt. Az örökfogadalmat rajta kívül álló ok

miatt nem tudta letenni. Öt: az eddigi kutatás által nem regisztrált tény az, hogy V. Pál pápa szóban kijelenti, Pázmány az ő engedélyével jöhet el a szomaszkáktól. Hat: a szerető rágalma más történészek felfogásával szemben nem Bécsben kompilált levélből, hanem a prágai udvar jezsuita prédikátorától, Georg Amendétől származott. Hét: itt van a gyerekvád és a kétségtelenül lezajlott orvosi vizsgálat, amivel Iványi Béla forrásközlésén túl a kutatás Tusor Péter előtt egyáltalán nem foglalkozott. Nyolc: a Tusor Péter előtt nem regisztrált tény az, miszerint a kinevezés lezárta Pázmány alkotói életpályájának egy fejezetét; az addig író emberből politikus államférfivé tette. Továbbá ide kapcsolódik az a művészettörténeti érdekesség, miszerint mások állításával szemben Pázmány egyetlen hiteles portréja nem szomaszka-öltözetben ábrázolja őt, hanem mint túróci prépostot. Kilenc: az előtte volt történetírók töredékes forrásadottságok mellett és fontos szereplőket mellőzve vagy rendtörténeti megközelítésben tárgyalták Pázmány kinevezését, írja Tusor. Az ő koncepciója szerint ezzel szemben a császári és a pápai udvar, a Jézus Társaság és a magyar rendek különböző érdekek mentén tevékenykedő tagjainak interakciója hozta létre a Pázmány Péter után kiáltó szituációt. Placido de Mara pápai nuncius és Lodovico Ridolfi pápai kamarás voltak a kutatás által eddig mellőzött főszereplők. Fennmaradt anyagaik nagy értékű források. Éppen úgy, ahogyan a helyzet rekonstruálásához nélkülözhetetlenek voltak különböző ágensek jelentései. És az egész mögött a Klesl-i politika állt. Tíz: Tusor az eddigi historiográfiával szemben mellőzi Forgách Ferenc pártfogásának hatását Pázmány kinevezésében. Szerinte politikai okai voltak, a Habsburg dinasztián és udvaron belüli konfliktusok, főként II. Rudolf és a későbbi II. Mátyás viszálya. Emellett, nagyobb léptékű térben, a pápaság és a Habsburg dinasztia akkor éppen fennálló soktényezős egymásra utaltsága. Magának Pázmánynak a mozgását hármass kötések határozta meg és tette őt a neki szánt politikai szerepre alkalmassá, kliense volt a pápának, a dinasztiának és Melchior Kleslnek. Páratlan karrierjét annak köszönhetette, hogy a kliens szerepét zseniálisan töltötte be mind a három szinten. Tusor szerint ő maga nem ismerte fel a hatalomgyakorlását megalapozó erőket.

Az összefoglalás nem tartalmazza azt a tény, amely pedig a disszertáció olvasójára úgy hat, mintha legközelebb állna érzelmileg a disszertációhoz. Az érsek Pázmány és a jezsuitizmus kapcsolatára gondolok. A kapcsolatról, ebben az esetben arról, hogy jezsuita volt-e Pázmány mint érsek, jószérivel minden Pázmány-kutató írt. Izgalmas, a korszak egyik legtöbbet tárgyalt problémájának tekinthető. Tusor minden tudását összefogva vetette

magát erre a ma már sok tudást igénylő témára, és rengeteg forráselemzéssel, dátumok egyeztetésével, pápai iratok vizsgálatával eddig senki által nem hangoztatott eredményre jutott. Szinte érzékelni a szövegen a boldogságát, amint – hosszú, kanyargós kutatás lezárásaként – közli, hogy maga Pázmány Péter mint érsek sok okból nem alkalmazta magára a Societatis Jesu meghatározást, de „mi leírhatjuk, sőt ezután így is kell írunk, Pázmány Péter S. I. esztergomi érsek, Magyarország prímása.” A közvetlenül ide vezető gondolatmenetet külön, ragyogóan fogalmazott, minden kutatói képességét felvonultató fejezetben írta le Tusor Péter.

Ezen a tételen én nem vitatkozom. Az érvelés döntő eleme ugyanis V. Pál szóbeli nyilatkozata, ami a pápai teljhatalom erejével felülírt minden kánoni rendelkezést. Így lett kánonjogilag szabályos Pázmány Péter jezsuita esztergomi érseksége. Márpedig a pápai teljhatalom működése hitbeli kérdés, és hitbeli ügyeken vitatkozni nem lehet. Azt azért jelzem, hogy engem Tusor tétele jobban meggyőzne, ha tudnék valamit Pázmány Péter jezsuita érsek jezsuita mivoltának tartalmáról. Az emberi kölcsönösség szabályai szerint – a kánonjogtól függetlenül – Pázmánynak is tennie kellett valamit ahhoz, hogy jezsuita legyen. Én mint laikus úgy gondolom, a szerzetességhez az adott rend reguláinak megtartása hozzátartozik.

Lehet persze, hogy ennek a problémakörnek a felvetésével most én mozdítom ki Tusort a maga választotta keretekből, mert a kánonjogi helyzet és a cselekedetek esetleg nem tartoznak össze. Bizonytalan vagyok. Mégis azt szeretném, ha Tusor Péter opponensi véleményemre adandó válaszában mondana valamit Pázmány személyes vallásosságáról. Úgy tudom, a jezsuiták sajátos kegyességet gyakoroltak, és arra lennék kíváncsi, követte-e azt a lelkipolykorlatos hitéletet az érsek Pázmány Péter. Követte-e a Társaság Intitúciójának előírásait. Teljesen tájékozatlan vagyok ezen a téren. Még azt sem tudom, ki volt Pázmány érsek gyóntatója.

Itt végére értem annak, amiről azt gondolom, hogy az opponensi véleményben el kellett mondanom. Remélem, senkiben nem hagytam kétséget. Értékelésem szerint Tusor Péternek a fokozat elnyerésére benyújtott remek értekezése messzemenően megalapozza az Akadémia Doktora cím odaítélését.